

بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، بازه زمانی سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱

سمیه فدایی نژاد*

پیروز حناچی**

تاریخ دریافت: ۹۲/۱۲/۲۴ تاریخ پذیرش: ۹۳/۳/۱۱

چکیده

بسترها و عوامل گوناگونی در فرایند شکل‌گیری سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی در ایران تأثیرگذار بوده‌اند. در این راستا مقاله حاضر، تغییرات ساختاری سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی کشور متأثر از تحولات و رویدادهای فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور را که نقش مؤثری در فرایند شکل‌گیری سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت ایفا کرده‌اند، مورد بررسی قرار داده است؛ از این رو، هدف اصلی این مقاله بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، به‌ویژه از دیدگاه سازمان میراث فرهنگی است. برای این منظور، از روش تحقیق کیفی با راهبرد تفسیرگرایی، به‌منظور تبیین و تفسیر موضوع استفاده شده است؛ ابزارهای مورد استفاده شامل جمع‌آوری اطلاعات به روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از مصاحبه‌های عمیق و ساختاریافته با صاحب‌نظران و غالباً مدیران سازمان میراث فرهنگی است که توضیح و تفسیر آن مصاحبه‌ها محتوای مقاله را شکل می‌دهد. یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد قوانین برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور و تحولات ساختاری صورت‌گرفته در سطح کشور از جمله پیروزی انقلاب اسلامی و وقوع جنگ تحمیلی، به‌همراه تغییرات در سطح مدیریت سازمان میراث فرهنگی، تأثیرات متفاوتی را بر فرایند شکل‌گیری سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی در ایران گذاشته است. بررسی‌ها نشان می‌دهد در دوره‌ای که بیشترین همگرایی بین برنامه‌های کلان توسعه‌ای کشور و اهداف سازمان میراث فرهنگی به‌وجود آمده، بیشترین دستاوردها در راستای حفاظت از میراث فرهنگی-تاریخی حاصل شده است. به‌علاوه، بررسی و واكای قوانین برنامه‌های پنج‌ساله اول تا پنجم توسعه، به‌خصوص برنامه‌های سوم و چهارم توسعه، بیانگر ارائه راهبردها و به‌دنبال آن، شکل‌گیری سیاست‌ها و اقداماتی مؤثر به‌منظور حفاظت از میراث فرهنگی از سوی سازمان میراث فرهنگی و سایر سازمان‌های مرتبط می‌باشند.

کلیدواژه‌ها

سازمان میراث فرهنگی، حفاظت، قانون برنامه سوم و چهارم و پنجم توسعه، سیاست‌ها.

* استادیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران، نویسنده مسئول، sarafadaei@ut.ac.ir

** دانشیار دانشکده معماری، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران

پرسش‌های پژوهش

۱. ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در بازه زمانی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱
بیانگر چه تغییراتی است؟
۲. قوانین برنامه پنج‌ساله به‌ویژه برنامه‌های سوم، چهارم و پنجم توسعه فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور چه راهبردهایی را در رابطه با موضوع میراث فرهنگی ارائه کرده‌اند؟

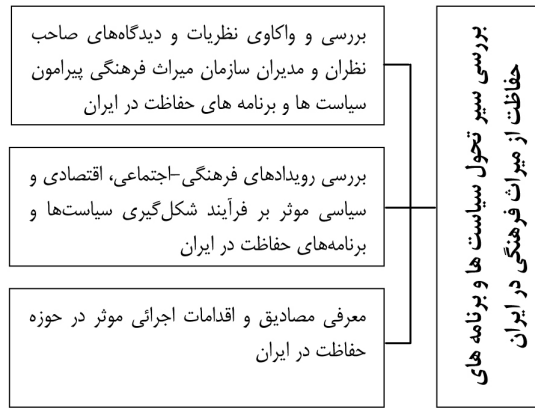
مقدمه

در این مقاله، به بررسی سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، به‌واسطه تغییر مدیریت‌های سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و تغییر رویکرد برنامه‌های پنج ساله توسعه کشور نسبت به موضوع میراث فرهنگی از دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۹۱ پرداخته می‌شود. برای این منظور، سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی به‌عنوان مهم‌ترین سازمان متولی امر حفاظت از میراث فرهنگی در ایران مورد بررسی قرار می‌گیرند؛ هرچند که در مواردی، به سیاست‌ها و برنامه‌های مشابه در سایر سازمان‌ها نیز اشاره می‌شود. به‌طور کلی، هدف از مقاله حاضر، پاسخ به سؤالات اصلی تحقیق است مبنی بر اینکه:

۱. ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در بازه زمانی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱
بیانگر چه تغییراتی است؟

۲. قوانین برنامه پنج‌ساله سوم و چهارم و پنجم توسعه فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور چه راهبردهایی را در رابطه با موضوع میراث فرهنگی ارائه کرده‌اند؟

به‌منظور پاسخ‌گویی به سؤال نخست، مقاله حاضر سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی را براساس دیدگاه صاحب‌نظران و برخی از مدیران سازمان میراث فرهنگی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱ تحت هشت دوره اصلی طبقه‌بندی کرده است. طبقه‌بندی حاضر مبتنی بر تغییر رؤسای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری صورت گرفته است. همچنین به‌منظور پاسخ‌گویی به سؤال دوم، قوانین برنامه پنج ساله اول، دوم، سوم، چهارم و پنجم توسعه فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور و تغییرات ساختاری سازمان میراث فرهنگی در بازه مد نظر مقاله، که نقش مؤثری در فرایند شکل‌گیری سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی داشته‌اند، بررسی و واکاوی شده است. به‌علاوه، به‌منظور شناخت و فهم عمیق‌تر موضوع، بررسی و ارزیابی اقدامات اجرایی و واکاوی سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، از دیدگاه نقش‌آفرینان و سایر سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی مرتبط با موضوع حفاظت، نقش مؤثری خواهند داشت. هر یک از موارد مطرح‌شده، قابلیت بررسی در پژوهش‌های مستقلی را دارند؛ از این رو، مقاله حاضر سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی را براساس دیدگاه صاحب‌نظران این حوزه که غالباً شامل مدیران سازمان میراث فرهنگی و گردشگری است، با نگاهی به مهم‌ترین رویدادهای فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت و ارائه مستندات و مصادیقی از هر دوره، مورد بررسی و واکاوی قرار داده است (تصویر یک). لازم است ذکر شود بررسی سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی با رویکرد مد نظر این مقاله و به‌ویژه براساس انجام مصاحبه‌های عمیق و ساختاریافته از صاحب‌نظران و مدیران سازمان میراث فرهنگی، پیش از این، پیشینه چندانی نداشته است و به نوعی، نوآوری تحقیق حاضر به‌شمار می‌آید.

تصویر ۱: ساختار محتوایی مقاله حاضر

۱. روش تحقیق

روش تحقیق مقاله حاضر بر مبنای محتوای سؤالات تحقیق و نیل به هدف تحقیق، از نوع کیفی با رویکرد تفسیرگرایی است. نویسندگان این مقاله با استفاده از راهبرد تفسیرگرایی در روش تحقیق کیفی، در تبیین و تفسیر موضوع براساس تحلیل مصاحبه‌های عمیق، با هدف شناخت مسائل اصلی و ترکیب نتایج و در نهایت تدوین آن‌ها در قالب مقاله‌ای منسجم می‌کوشند. به دلیل کمبود منابع مدون در ارتباط با موضوع مقاله، علاوه بر مطالعه اسنادی از ابزار مصاحبه عمیق و ساختاریافته به منظور گردآوری اطلاعات استفاده شده است. در این مقاله، مصاحبه‌هایی عمیق با صاحب‌نظران و برخی از مدیران سازمان میراث فرهنگی و گردشگری از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱ صورت گرفته که اسامی آن‌ها در فهرست منابع آورده شده است. اطلاعات بیشتر درباره مصاحبه‌ها را می‌توان در گزارش طرح پژوهشی^۱ صورت‌گرفته توسط نگارندگان مشاهده کرد. مصاحبه‌ها در آذرماه و دی‌ماه سال ۱۳۹۰ انجام شده‌اند. مصاحبه‌های انجام‌شده به صورت کامل و دقیق به متن نوشتاری تبدیل شده‌اند، سپس مطالب گردآوری‌شده از مصاحبه‌ها، با هدف بررسی و تبیین سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، در بازه زمانی سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱ دسته‌بندی و مستند گردیده‌اند؛ از این رو، مطالب ارائه‌شده در این مقاله، اغلب حاصل مصاحبه‌های عمیق و ساختاریافته و گاهی، برگرفته از اسناد و منابع مکتوب مرتبط با موضوع هستند. به علاوه، از محدودیت‌های اصلی تحقیق می‌توان به دشواری امکان دسترسی به مدیران مورد نظر و انجام مصاحبه با آن‌ها اشاره کرد که اغلب، مستلزم صرف زمان زیادی بود. همچنین در برخی مواقع، به علت روحیه محافظه‌کارانه افراد، دشواری‌هایی در ارائه پاسخ‌های صریح وجود داشت. چنانچه محدودیت زمانی وجود نداشت، جامعه آماری و تعداد مصاحبه‌شوندگان می‌توانست به منظور تدقیق یافته‌های پژوهش افزایش یابد. از سایر محدودیت‌ها به منظور نگارش مقاله حاضر، می‌توان به نحوه استناد به منابع شفاهی حاصل از مصاحبه‌ها اشاره کرد. از آنجایی که فایل مصاحبه‌های صورت‌گرفته برای همگان قابل دسترس نیست، به لحاظ روش تحقیق استناد به منابع شفاهی غیرقابل دسترس برای همگان دشوار است. از سوی دیگر، میزان ارجاع فراوان درون‌متنی به اسامی مصاحبه‌شوندگان از روانی متن می‌کاهد؛ از این رو، نتایج بررسی‌ها و مصاحبه‌های انجام‌گرفته در این مقاله به کاررفته و اسامی مصاحبه‌شوندگان همراه با تاریخ دقیق مصاحبه در فهرست منابع ارائه شده است.

۲. سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱

به‌طور کلی، سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی را می‌توان براساس دیدگاه‌های مطرح‌شده از سوی صاحب‌نظران و مدیران سازمان میراث فرهنگی، از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱، در هشت دوره اصلی طبقه‌بندی کرد.

طبقه‌بندی حاضر مبتنی بر تغییر رؤسای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در بازه زمانی مد نظر مقاله صورت گرفته است. به‌منظور این طبقه‌بندی از نظریات متخصصان مصاحبه شونده، استفاده شده است. در هریک از دوره‌های مورد نظر، موضوعات زیر بررسی شده‌اند:

۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور مؤثر بر سیاست‌گذاری حفاظت؛
۲. مهم‌ترین تحولات درباره سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی؛ ۳. مهم‌ترین مستندات و اقدامات اجرایی صورت گرفته (عمدتاً به اقداماتی که سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و وزارت مسکن و شهرسازی انجام داده، اشاره دارد).

۲-۱. دوره اول؛ سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴ (فقدان برنامه حفاظت به دلیل ضرورت ناشی از جنگ تحمیلی)
بر مبنای بررسی دیدگاه‌های صاحب‌نظران و برخی از مدیران سازمان میراث فرهنگی و گردشگری که مورد مصاحبه قرار گرفته‌اند، دوره پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا زمان تشکیل سازمان میراث فرهنگی را می‌توان دوره اول به‌شمار آورد. به‌طور کلی، دوره‌بندی‌های صورت گرفته در مقاله حاضر، مبتنی بر تغییر رؤسای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در بازه زمانی تحقیق صورت گرفته است؛ از این رو، دوره بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا تاریخ تأسیس سازمان میراث فرهنگی در سال ۱۳۶۴، دوره نخست معرفی شده است.

۲-۱-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴)
در این دوره، به‌دنبال رخداد انقلاب اسلامی و وقوع جنگ ایران و عراق، تغییراتی در اوضاع اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور ایجاد شد. پیروزی انقلاب اسلامی به پشتوانه سرمایه‌های اجتماعی مردم، منجر به بازآفرینی ارزش‌های فرهنگی-اجتماعی و توجه به اقشار مختلف مردم، به‌خصوص قشر تهیدست جامعه شد. از سوی دیگر، با وقوع جنگ تحمیلی، اولویت‌های کشور در بسیاری از موارد تغییر کرد تا جایی که بخش عمده منابع صرف امور جنگ و تأمین نیازهای اولیه مردم می‌شد؛ از این رو، سرمایه‌گذاری خاصی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی صورت نگرفت. از سوی دیگر، خروج کارشناسان خارجی اوضاع حفاظت از میراث فرهنگی را با دشواری‌هایی مواجه کرد (حجت ۱۳۸۰).

۲-۱-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴)
سال‌های نخست پس از پیروزی انقلاب اسلامی تا تشکیل سازمان میراث فرهنگی در سال ۱۳۶۴، قوانین مورد عمل عمدتاً مربوط به دوره پیش از انقلاب اسلامی و مصوبات شورای انقلاب بودند. پس از انحلال سازمان حفاظت از آثار باستانی، به‌عنوان نهاد مسئول حفاظت از میراث فرهنگی در ایران، قوانینی برای جلوگیری از غارت محوطه‌های تاریخی با عنوان حفاری تجاری و خروج اموال فرهنگی از کشور تصویب شد. سایر جنبه‌های مربوط به حفاظت از میراث فرهنگی و حفظ ارزش‌های نهفته در آثار، به‌دلیل ضرورت‌های ناشی از جنگ تحمیلی در کشور، کمتر مورد توجه واقع شدند. در این دوره، به‌دنبال پیروزی انقلاب اسلامی، حفاظت از میراث معماری مذهبی، بیش از دوره پهلوی که غالباً معطوف به میراث معماری پیش از اسلام بودند، مورد توجه قرار گرفت. به‌طور کلی، از مهم‌ترین ویژگی‌های مؤثر بر سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت در این دوره، می‌توان به تغییرات نظام اجتماعی و سیاسی در کشور و تغییر نگرش سیستم سیاسی و حکومتی کشور در موضوع میراث فرهنگی نسبت به گذشته و تغییر نوع نگاه به ارزش‌های میراث فرهنگی (تغییر توجه بیشتر به معماری مذهبی نسبت به معماری پیش از اسلام) اشاره کرد (صابری ۱۳۹۰).

۲-۱-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۵۷ تا ۱۳۶۴)
در این دوره، اقدامات مؤثر در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی، بیشتر شامل تداوم توجه صرف به مرمت ابنیه و اقدامات باستان‌شناسی می‌شد و اقدامات چندانی در گستره بافت شهری صورت نگرفت. از معدود برنامه‌های این دوره در ارتباط با مرمت بافت‌های تاریخی، می‌توان به برخی از طرح‌های بهسازی محلات تاریخی شهری، از جمله «بهسازی محله عودلاجان» اشاره کرد که در زمره اقدامات صورت گرفته در حوزه حفاظت به‌شمار می‌آید (آیت‌الله زاده شیرازی و دیگران ۱۳۵۹).

۲-۲. دوره دوم؛ سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰ (تشکیل سازمان میراث فرهنگی)

مهم‌ترین تحول ساختاری صورت گرفته در این دوره، شامل تشکیل سازمان میراث فرهنگی از ادغام یازده سازمان مرتبط است. در این بخش، مهم‌ترین رویدادهای سیاسی، اجتماعی و اقتصادی مؤثر به همراه مهم‌ترین تحولات صورت گرفته در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی، با ارائه مستندات از این دوره معرفی می‌شوند.

۲-۲-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰)

سازمان میراث فرهنگی کشور در سال ۱۳۶۴ به‌عنوان سازمان زیرمجموعه وزارت فرهنگ و آموزش عالی که عهده‌دار امور پژوهشی بود، از ادغام یازده سازمان مرتبط تشکیل شد؛ از این رو، جنبه پژوهشی در حوزه میراث فرهنگی تقویت شد و امکان حفاظت از میراث فرهنگی در بستری علمی فراهم آمد. از مهم‌ترین سیاست‌های این دوره می‌توان به آغاز توجه به اقدامات فرهنگی، در کنار اقدامات فیزیکی در حفاظت از میراث فرهنگی اشاره کرد؛ از این رو، مدیرانی را که به‌نحوی حوزه اقداماتشان با امور میراث فرهنگی مرتبط بود، به‌منظور آشنایی و بازدید از آثار دعوت کردند. این اقدام را می‌توان به‌نوعی آموزش ارزش‌های میراث فرهنگی به مدیران سازمان‌ها و ارگان‌های دولتی به‌شمار آورد، به‌واسطه این اقدام، هریک از مدیران و وزرا در حوزه مسئولیت خود، بخشنامه‌ها و قوانینی برای رعایت امور حفاظتی میراث فرهنگی صادر و برنامه‌هایی تدوین کردند (حجت ۱۳۸۰). همچنین برگزاری برخی از همایش‌های علمی مرتبط با موضوع حفاظت از میراث فرهنگی، از جمله سمینار تداوم حیات در بافت قدیم شهرهای ایران در دانشگاه علم و صنعت در سال ۱۳۶۷ را می‌توان از نتایج توجه به موضوع حفاظت از بافت‌های تاریخی شهری از سوی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی عنوان کرد. از سایر رویدادهای مهم این دوره می‌توان به تصویب قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی کشور (۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲) اشاره کرد.

۲-۲-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰)

تشکیل سازمان میراث فرهنگی با وجود مشکلات ناشی از جنگ تحمیلی و تخصیص بخش عمده‌ای از منابع کشور برای امور جنگ و ضرورت تأمین نیازهای اولیه مردم، اقدام چشمگیری در راستای توجه به حفظ میراث فرهنگی کشور به‌شمار می‌آمد. آغاز فعالیت سازمان میراث فرهنگی از سال ۱۳۶۶، نقش مؤثری به‌منظور تأمین خلأ قانونی و نظارت بر حفاظت و حمایت از میراث فرهنگی کشور ایفا نمود (حجت ۱۳۹۰). از جمله وظایف سازمان میراث فرهنگی که در قانون اساسنامه آن مصوب ۱۳۶۷ تصریح شده است، می‌توان به بندهای ۱۰، ۱۱ و ۱۲ این اساسنامه اشاره کرد. در بند ۱۰، تهیه و اجرای طرح‌های لازم به‌منظور حراست، حفاظت، تعمیر، مرمت و باززنده‌سازی آثار، بناها و مجموعه‌های با ارزش فرهنگی - تاریخی و در بند یازده، اظهار نظر درباره همه طرح‌های عمرانی جامع و تفصیلی، مناطق فرهنگی و تاریخی و جلوگیری از هرگونه تخریب آن‌ها مورد توجه قرار گرفته است^۳ (شماعی ۱۳۸۰، ۱۴۱). همچنین ماده دوازده اساسنامه سازمان میراث فرهنگی، به تعیین حریم و شرایط خاص معماری و طراحی داخل حریم مجموعه‌ها و محوطه‌های تاریخی اشاره دارد (صمدی ۱۳۸۳). به‌طور کلی، مجموع سیاست‌ها و برنامه‌های این دوره در راستای تقویت و ارتقای جایگاه اداری، سازمانی، حقوقی، پژوهشی، اجتماعی و مالی سازمان میراث فرهنگی بود.

۲-۲-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰)

براساس قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ایران (۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲) اقدامات پراکنده‌ای در برخی از سازمان‌ها از جمله وزارت مسکن، در زمینه بهسازی و نوسازی بافت‌های شهری صورت پذیرفت. در سال ۱۳۶۹ چهار شهر اصفهان، شیراز، تبریز و کرمان و سپس در سال ۱۳۷۰ شهر همدان به‌عنوان شهرهای فرهنگی - تاریخی اصلی اعلام شدند و بر این اساس، طرح‌هایی باعنوان محورهای فرهنگی - تاریخی برای هریک از آن‌ها تهیه شد (شماعی ۱۳۸۰، ۱۴۱) و شرکت عمران و بهسازی شهری، ۱۳۷۷ به نقل از عزیزی ۱۳۷۹، ۴۱). از مصادیق اقدامات اجرایی این دوره می‌توان به پروژه احیای بافت قدیم کرمان در سال ۱۳۶۷ اشاره کرد. جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، پروژه اصلاح و نوسازی محله جویبار اصفهان را در سال ۱۳۶۵ و پروژه طراحی شهری در بافت قدیم شیراز (محله شاهزاده) را اجرا کرد.

۲-۳. دوره سوم؛ سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳ (تثبیت سازمان میراث فرهنگی)

این دوره را می‌توان دوران تثبیت جایگاه سازمانی، حقوقی، اجتماعی و مالی سازمان میراث فرهنگی به‌شمار آورد. در ادامه این بخش، مهم‌ترین تحولات مرتبط با سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت با ارائه مستندات معرفی می‌شوند.

۲-۳-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳)

در سال ۱۳۷۲ با تشکیل کابینه دولت ششم، بازسازی‌های بعد از جنگ آغاز شد. در این دوره با عنوان «دوران سازندگی»، اقدامات فراوانی به‌منظور رفع مشکلات کالبدی شهرها و تخریبات ناشی از جنگ تحمیلی صورت گرفت. به‌علاوه، از مهم‌ترین تحولات ساختاری صورت‌گرفته در این دوره، می‌توان به منفک‌شدن سازمان میراث فرهنگی از وزارت علوم و الحاق آن به وزارت ارشاد در سال ۱۳۷۲ اشاره کرد. این مصوبه نقشی مهم در سرنوشت میراث فرهنگی ایران ایفا کرد (حجت ۱۳۸۰). این موضوع نشان‌دهنده توجه بیشتر به وجوه اقتصادی آثار تاریخی نسبت به جنبه‌های فرهنگی بود؛ هرچند قبل از هر گونه بهره‌برداری اقتصادی از میراث ضرورت دارد که اثر میراثی مورد شناسایی و پژوهش قرار گیرد تا بر مبنای سطح ارزش‌ها و سطح اهمیت آن نوع اقدام به‌منظور بهره‌برداری از اثر تعیین گردد. تحقق این موضوع به‌واسطه پیوستگی سازمان میراث فرهنگی با وزارت علوم بیشتر امکان‌پذیر بود.

۲-۳-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳)

از مهم‌ترین سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی در این دوره، می‌توان به آغاز نگاه چندرشته‌ای و توجه به مقیاس‌های مختلف در حفاظت از میراث فرهنگی اشاره کرد. در این دوره، موضوع حفاظت از شهرها، روستاها، بناها و محوطه‌های تاریخی مطرح شد و در رابطه با هر یک از آن‌ها پروژه‌هایی تعریف گردید. به‌علاوه، در رابطه با سیاست‌های حفاظت از بافت‌های تاریخی شهری، در وزارت مسکن، دفتر بهسازی بافت شهری در سال ۱۳۷۰ شکل گرفت. در سال ۱۳۷۲ حدود ۲۵ طرح در این رابطه معرفی شدند که از این تعداد، حدود ۲۰ درصد آن‌ها به مرحله اجرا رسیدند و مابقی در حد مطالعات باقی ماندند (شرکت عمران و بهسازی شهری ۱۳۷۷).

۲-۳-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳)

از مهم‌ترین اقدامات اجرایی پیشرو در سازمان میراث فرهنگی در این دوره، می‌توان به شکل‌گیری پروژه‌های جدیدی با عنوان کلی شهرها، روستاها، بناها و محوطه‌های تاریخی اشاره کرد. اجرای این پروژه‌ها بیانگر آغاز نگاه چندرشته‌ای و توجه به مقیاس‌های مختلف در حفاظت از میراث فرهنگی است. این پروژه‌ها به عنوان پروژه‌های بزرگ شهرت یافتند و در ادامه، به پایگاه‌های میراث فرهنگی تبدیل شدند. از جمله پروژه‌های مذکور می‌توان به ده پروژه شهر تاریخی مانند شهر تاریخی یزد با هدف ارتقای کالبدی و شهر تاریخی اصفهان، روستاهای تاریخی مانند روستای تاریخی ایبانه، بناها و محوطه‌های تاریخی مانند محوطه‌های تاریخی پارسه و پاسارگارد، بیستون، طوس، تخت سلیمان و طاق بستان اشاره کرد (خادمزاده ۱۳۹۰).

۲-۴. دوره چهارم؛ سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵ (بسترسازی برای ایجاد تحولات بنیادی با تأکید بر تحول اقتصادی)

اصلی‌ترین سیاست‌های سازمان میراث فرهنگی در این دوره، حول بسترسازی به‌منظور ایجاد تحولات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و قانونی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی شکل می‌گیرد.

۲-۴-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵)

در سال ۱۳۷۴ با تصویب برنامه دوم توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی (۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸) نقطه عطفی در توجه به بافت‌های کهن شهری صورت گرفت. براساس آن، سازمان عمران و بهسازی و به‌دنبال آن، سازمان میراث فرهنگی^۴ حوزه شمول فعالیت‌های خود را از محدوده تک‌بنا به مجموعه‌های تاریخی گسترش دادند. اهداف این برنامه، در رابطه با توسعه فیزیکی شهرها و آثار مداخله در بافت‌های تاریخی بدین صورت خلاصه می‌شوند:

۱. بهسازی، نوسازی و بازسازی بافت‌های مسئله‌دار شهری با حفظ هویت نواحی باارزش توسط شهرداری‌ها و در چارچوب ضوابط شورای عالی معماری و شهرسازی؛ ۲. توجه به بافت‌های تاریخی شهرها به‌عنوان بخشی مهم در سیاست‌های توسعه شهری و تأمین مسکن مورد نیاز در شهرها (شماعی ۱۳۸۰، ۱۴۳).

۲-۴-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵)

در این بخش، مهم‌ترین سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی در این دوره، براساس دیدگاه صاحب‌نظران و مدیران این سازمان معرفی می‌شوند:

۱. تعمیم حوزه شمول فعالیت‌های سازمان میراث فرهنگی از مرمت صرف تک‌بناها به مجموعه‌های تاریخی در اواخر سال ۱۳۷۴، به‌واسطه ایجاد واحدی با عنوان «بافت» در معاونت حفظ و احیای سازمان میراث فرهنگی و تشکیل پژوهشکده‌ای در رابطه با محورهای فرهنگی-تاریخی و بافت‌های تاریخی در سازمان میراث فرهنگی؛ از این رو، مراکز تاریخی شهرها که همواره به‌عنوان بخشی مستقل از شهر، برنامه‌ریزی‌های موضعی داشتند، در این برنامه با جامعیت و در ارتباط با کلیت ساختار شهر مورد توجه قرار گرفتند.

۲. توسعه کمی و کیفی مرکز اسناد سازمان میراث فرهنگی.

۳. افزایش سرمایه‌گذاری در آموزش و تربیت نیروهای متخصص^۵ به‌واسطه جذب کارشناسان جوان.

۴. برگزاری نشست‌های تخصصی در حوزه مرمت.

۵. سامان‌دهی و تهیه شناسنامه برای اشیاء و اموال تاریخی (شکل‌گیری حفاظت الکترونیکی).

۶. افزایش میزان توجه به توسعه موزه‌ها.

۷. افزایش همکاری‌های بین‌المللی در حوزه میراث فرهنگی.

۸. توسعه کیفی رشته‌های مردم‌شناسی و زبان‌شناسی و ایجاد پژوهشکده مرمت آثار.

۹. افزایش تعامل سازمان میراث فرهنگی با سایر سازمان‌ها و دستگاه‌های اجرایی که منجر به شکل‌گیری بسیاری از مصوبات بافت‌ها، شهرهای تاریخی و روستاهای تاریخی می‌شود.

۱۰. افزایش نقش سازمان میراث فرهنگی در تدوین طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها که بیانگر تعامل نزدیک سازمان میراث فرهنگی با وزارت مسکن است.

۱۱. برگزاری اولین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران در اسفندماه ۱۳۷۴ به میزبانی سازمان میراث فرهنگی.

۱۲. بهره‌گیری از نهادها و دانشگاه‌ها در شوراهای مشورتی و راهبردی سازمان میراث فرهنگی.^۶

۱۳. افزایش میزان توجه به موضوع مرمت و تغییر کاربری بناهای تاریخی در اختیار سازمان‌های دولتی که با اعتبار خود، دستگاه‌های متولی و با نظارت سازمان میراث فرهنگی به‌منظور بهره‌برداری، اغلب به‌صورت دفاتر اداری، مرمت و تغییر کاربری می‌یابند.

۱۴. آغاز توجه به ابعاد و ارزش‌های اقتصادی میراث فرهنگی.

۱۵. اخذ مجوز تأسیس پژوهشگاه با پنج معاونت پژوهشی در سازمان میراث فرهنگی.

۱۶. شروع مشارکت بخش خصوصی در مدیریت سایت‌های بزرگ، مثل برگزاری جشن‌های نوروز در تخت جمشید.

۱۷. تجهیز سازمان میراث فرهنگی در استان‌ها به لحاظ نیروی انسانی و منابع مالی.

۱۸. افزایش میزان توجه به موضوع مشارکت و کمک‌های مردمی در مرمت و باززنده‌سازی بناهای تاریخی.

به‌علاوه، از سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی وزارت مسکن و شهرسازی در این دوره، می‌توان به سیاست «تجمیع» در بافت‌های تاریخی اشاره کرد که در برنامه پنج‌ساله دوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور با عنوان «بافت مسئله‌دار شهری» معرفی شده است. در راستای تحقق سیاست تجمیع، ارزش‌های ملموس و ناملموس بافت‌های تاریخی شهری با هدف تأمین مسکن مورد نیاز مردم، در برخی از شهرها مورد بی‌توجهی واقع شدند. از مصادیق آن می‌توان به محدوده ۲/۷ هکتاری پشت بازار قلعه محمود در کرمان اشاره کرد که براساس سیاست تجمیع و با هدف تأمین مسکن مورد نیاز مردم، ۲/۷ هکتار از بافت تاریخی پیرامون بازار تاریخی کرمان تخریب شد؛ هرچند تا به امروز، خانه‌ای در این محدوده ساخته نشده است و محدوده ۲/۷ هکتاری به‌دنبال تخریب‌های صورت‌گرفته در سال‌های اخیر، به حدود پنج هکتار افزایش یافته است.

۲ - ۴ - ۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵)

از مصادیق اقدامات اجرایی سازمان میراث فرهنگی در این دوره، می‌توان به بهره‌گیری از مشارکت و کمک‌های مردمی در مرمت و باززنده‌سازی بناهای تاریخی اشاره کرد؛ از آن جمله می‌توان به پروژه طرح مرمت بازار تبریز، پروژه مرمت مساجد در استان آذربایجان شرقی و پروژه ایجاد موزه‌های مردمی مثل موزه عشایر آذربایجان، موزه تاریخ ادیان و موزه مردم‌شناسی بناب اشاره کرد (تقی‌زاده ۱۳۹۰). به‌علاوه، از مصادیق طرح‌های اجرایی وزارت مسکن و شهرسازی براساس سیاست تجمیع در بافت‌ها تاریخی، می‌توان به محله ۲،۷ هکتاری قلعه در کرمان، پروژه ایلچی خان یزد، محله آستانه شیراز، طرح نوسازی و بازسازی ۹ هکتاری موردستان شیراز اشاره کرد که توسط سازمان عمران و بهسازی شهری به اجرا درآمده‌اند. هم‌زمان شهرداری‌های کلان‌شهرها با تشکیل سازمان‌ها و مؤسسات خاص به تعریف و اجرای پروژه‌های نوسازی در این دوره پرداختند؛ از آن جمله می‌توان به پروژه نواب تهران، مجموعه صاحب‌الامر، چهارراه شهید بهشتی، بلوک خاقانی، خیابان تربیت، مجموعه غرب بازار، محور ولی‌عصر و پروژه مسجد کبود در تبریز و پروژه بین‌الحرمین در شیراز اشاره کرد (ایزدی ۱۳۸۹، ۲۷).

۲ - ۵. دوره پنجم؛ سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲ (تحقق تحولات بنیادی با تأکید بر تحولات فرهنگی - اجتماعی از طریق اقدامات نرم‌افزاری)

در این دوره، به‌واسطه اقدامات نرم‌افزاری، تحولاتی بنیادی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی صورت می‌گیرد و جایگاه حقوقی، مدیریتی، مالی و سیاسی سازمان میراث فرهنگی، ارتقای چشمگیری می‌یابد.

۲ - ۵ - ۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲) با تصویب قانون برنامه پنج‌ساله سوم توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور (۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳)، موضوع حفاظت و میراث فرهنگی با تلاش‌های صورت‌گرفته از سوی سازمان میراث فرهنگی، بیش از گذشته مورد توجه قرار گرفت. از این زمان، سازمان میراث فرهنگی امکان اعلام برنامه‌های خود را یافت و در چرخه برنامه‌ریزی مدیریت کشور جای گرفت. موضوع حفاظت و میراث فرهنگی محل اتکای برنامه‌های توسعه کشور قرار گرفت. در این دوره، تأکید بر حفاظت در برنامه‌های توسعه صورت گرفت. این موضوع بیانگر نوعی نگاه تعاملی میان سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت و توسعه است. مهم‌ترین محورهای برنامه سوم توسعه کشور در حوزه میراث فرهنگی را می‌توان تحت سه دسته اصلی طبقه‌بندی کرد: الف. توجه به موضوع مدیریت یکپارچه شهری (ماده ۱۳۶ قانون برنامه سوم توسعه)؛ ب. توجه به موضوع مشارکت مردمی در برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی و ج. توجه به موضوع احیا و تغییر کاربری ساختمان‌های تاریخی و توجه به نقش بهره‌وری اقتصادی از آن‌ها (ماده ۱۶۶ برنامه سوم توسعه) (صمدی ۱۳۹۰). به‌طور کلی، تصویب و اجرای قانون برنامه سوم توسعه کشور، آغاز رویکرد نوینی نسبت به میراث فرهنگی کشور محسوب می‌شد. در این برنامه، توجه ویژه‌ای به نقش اقتصادی میراث، به‌واسطه رونق فرهنگ احیا و استفاده دوباره از ساختمان‌های تاریخی و اهمیت سرمایه‌های اجتماعی در حفاظت از میراث فرهنگی صورت گرفت و اهمیت آن در برنامه‌ریزی توسعه کشور مورد توجه جدی قرار گرفت.

۲ - ۵ - ۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲) مهم‌ترین تحولات مربوط به سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی در این دوره، بر مبنای دیدگاه صاحب‌نظران و برخی از مدیران سازمان میراث فرهنگی به شرح زیر معرفی می‌شوند:

۱. شکل‌گیری پایگاه‌های میراث فرهنگی از سال ۱۳۷۸.
۲. سازمان‌دهی و تکمیل گارد یگان حفاظت از محوطه‌های تاریخی و باستانی.
۳. رونق فرهنگ احیا و شکل‌گیری طرح پردیسان در سال ۱۳۷۸ به‌منظور بهره‌برداری از بناهای تاریخی در راستای توسعه گردشگری.
۴. درخشش بُعد معرفی میراث فرهنگی به جامعه به‌منظور ارتقای سرمایه اجتماعی.
۵. شکل‌گیری پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری به‌عنوان پژوهشگاه مستقل با پنج پژوهشگاه (باستان‌شناسی، مردم‌شناسی، زبان و گویش، ائینه و بافت، حفاظت و مرمت آثار).

۶. رونق ثبت آثار در فهرست میراث جهانی.
۷. افزایش میزان توجه رسانه‌های عمومی و روزنامه‌ها به موضوع میراث فرهنگی.
۸. برگزاری دومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران در فروردین ۱۳۷۸ به میزبانی سازمان میراث فرهنگی.
۹. برگزاری همایش تخصصی بافت‌های شهری توسط وزارت مسکن و شهرسازی در سال ۱۳۷۶.
۱۰. حضور نماینده سازمان میراث فرهنگی به‌عنوان عضو مستقل در شورای عالی معماری و شهرسازی و کمیسیون‌های ماده پنج.
۱۱. ارتقای جایگاه اداری، سازمانی، حقوقی و قضایی میراث فرهنگی.
۱۲. ورود هیئت‌های خارجی باستان‌شناسی به ایران و همکاری در حفاری‌ها به سرپرستی باستان‌شناسان ایرانی.
۱۳. حضور و نقش مؤثر سازمان میراث فرهنگی در حوزه قوانین و تدوین برنامه توسعه کشور، به‌ویژه برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور در سال‌های (۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳).
- به‌طور کلی، مجموع سیاست‌ها، برنامه‌ها و اقدامات صورت‌گرفته در این دوره، موجب شد تا عموم اجتماع، مدیران، جامعه تخصصی و حتی کارشناسان سازمان میراث فرهنگی نسبت به گذشته این حوزه، تغییر ذهنیت پیدا کردند و متوجه اهمیت و نقش مؤثر میراث فرهنگی در منظومه برنامه‌ریزی و توسعه کشور شدند و به‌عبارتی، میراث فرهنگی از سایه به آفتاب آمد و به‌مرور، مدعی حقوق خود در همه عرصه‌ها شد؛ حقی که تا پیش از آن، برای میراث فرهنگی کشور با این جدیت متصور نبود.

۲ - ۵ - ۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲)

از مهم‌ترین مصادیق اجرایی در این دوره، می‌توان به پروژه‌های طرح پردیسان در شهرهای مختلف اشاره کرد. مجری و متولی طرح پردیسان، سازمان میراث فرهنگی کشور بود. هرچند که حوزه مورد مداخله طرح پردیسان، بناهای تاریخی بود، از طریق مرمت و احیای بناهای تاریخی، نقش مهمی در بازآفرینی محلات تاریخی ایفا کرد؛ از آن جمله می‌توان به بازآفرینی محله فهادان یزد از طریق مرمت و احیای تک بناها در این محله اشاره کرد. از سایر پروژه‌های طرح پردیسان در یزد می‌توان به باغ صدری در تفت، مجموعه خانه‌های ابرکوه در ابرکوه، باغ پهلوان‌پور در مهریز، باغ حجت‌آباد وزیر در نزدیکی یزد و مجموعه خانه‌های اردکان اشاره کرد (خادمزاده، ۱۳۹۰). از سایر مصادیق اجرایی این طرح در سایر شهرها می‌توان از کاروانسرای سعدالسلطنه در قزوین، کاروانسرای پیام در تبریز، حمام نور در تبریز، چلی اوغلو در سلطانیه، خانه شاپوری در شیراز، خانه ملک در مشهد و خانه عامری‌ها در کاشان نام برد.

۲ - ۶. دوره ششم؛ سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳ (تحول جایگاه سیاسی، حقوقی، مدیریتی و مالی سازمان میراث فرهنگی)

در این دوره، تغییر چندانی در سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی صورت نپذیرفت و سیاست‌ها و برنامه‌های دوره قبل با کمی شتابزدگی تداوم یافت و به‌واسطه تحولات ساختاری در سازمان میراث فرهنگی، جایگاه سیاسی، حقوقی، مدیریتی و مالی سازمان میراث فرهنگی متحول شد.

۲-۶-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳)

از مهم‌ترین تحولات مؤثر بر فرایند حفاظت در این دوره، می‌توان به ادغام سازمان میراث فرهنگی با سازمان ایرانگردی و جهانگردی در اواخر سال ۱۳۸۲ اشاره کرد. به‌واسطه این ادغام، سازمان میراث فرهنگی از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منفک و تحت نظارت نهاد ریاست جمهوری قرار گرفت. این موضوع منجر به ارتقای جایگاه رئیس سازمان میراث فرهنگی به‌عنوان معاون رئیس‌جمهور شد؛ هرچند که پس از ادغام سازمان میراث فرهنگی با سازمان ایرانگردی و جهانگردی، توجه به توسعه گردشگری نسبت به حفظ ارزش‌های میراث فرهنگی قوت گرفت و ابعاد سیاسی و اقتصادی بیش از ابعاد فرهنگی - اجتماعی و پژوهشی میراث مورد توجه قرار گرفتند. از سایر تحولات مؤثر در این دوره، ایجاد شرکت توسعه گردشگری است که از تغییر نام شرکت توسعه مهمانخانه‌ها به‌عنوان تنها شرکت وابسته به استناد تبصره بند ۲ ماده یک قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

- شکل گرفت (دفتر برنامه‌ریزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ۱۳۸۴).
- ۲-۶-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳)
- در این بخش، مهم‌ترین تحولات مربوط به سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، بر مبنای دیدگاه صاحب‌نظران در این دوره ارائه می‌شوند:
۱. ارتقای جایگاه سیاسی، مدیریتی، حقوقی و مالی^۷ سازمان میراث فرهنگی؛
  ۲. اصلاح برخی از مقررات و قوانین مرتبط با حوزه میراث فرهنگی و گردشگری؛ از آن جمله می‌توان به گزینه‌های ذیل اشاره کرد: (همان)
    ۱. لایحه اصلاح قانون تعزیرات؛ ۲. لایحه الصاق یک تبصره به ماده ۱۱ قانون راجع به حفظ آثار ملی.
    ۳. تصویب و اصلاح برخی از آیین‌نامه‌ها و مصوبات دولت در رابطه با حوزه میراث فرهنگی و گردشگری؛ از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد: (همان)
      ۱. رعایت ضوابط حفاظتی عرصه و حریم آثار تاریخی، فرهنگی واقع در محدوده طرح‌های عمرانی؛
      ۲. عضویت رئیس سازمان میراث فرهنگی و گردشگری در کمیسیون فرهنگی دولت و شورای اشتغال و شورای اقتصاد؛
      ۳. تصویب اساسنامه صندوق احیا به منظور بهره‌برداری از بناها و اماکن تاریخی- فرهنگی؛
      ۴. اصلاح آیین‌نامه ایجاد، اصلاح، تکمیل و درجه‌بندی تأسیسات ایرانگردی و جهانگردی؛
      ۴. افزایش میزان توجه به حوزه برنامه‌ریزی و گردشگری، بالاخص گردشگری فرهنگی؛
      ۵. تدوین برنامه‌هایی برای ایجاد ۳۰ سایت موزه؛
      ۶. گسترش همکاری‌های سازمان میراث فرهنگی با یونسکو؛ از آن جمله می‌توان به همکاری فنی، کارشناسی در پروژه حفاظت و مرمت چغازنبیل، پروژه ارگ بم و پروژه جهان‌نما اشاره کرد (همان)؛
      ۷. تداوم توجه به مستندسازی، ثبت، تعیین حریم، مرمت و استحکامبخشی آثار تاریخی؛ از مصادیق آن می‌توان به موارد زیر اشاره کرد (همان):
        ۱. شناسایی و مستندسازی ۲۲۰۰ اثر غیرمنقول و ۱۰۰ هزار اثر منقول در طول ۱۴ ماه و تعیین حریم ۷۰ اثر تاریخی؛
        ۲. ثبت ۱۲۸۹ اثر تاریخی در فهرست آثار ملی ثبت در طول ۱۴ ماه؛
        ۳. سامان‌دهی و مرمت ۶۰ پروژه بزرگ در سطح کشور در قالب پایگاه‌های میراث فرهنگی.
        ۸. توسعه موزه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی و آموزشی: (همان)
          ۱. افتتاح ۸ موزه جدید و افزایش ۱۲ درصدی تعداد گردشگران خارجی در مدت ۱۴ ماه.
          ۲. مرمت حدود ۲۳۷۶ شیء تاریخی موزه‌ای در بازه زمانی ۱۴ ماه رشد حدود ۱۰ درصد را نشان می‌دهد.

۲-۶-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳)

از مهم‌ترین اقدامات اجرایی در این دوره، می‌توان به ایجاد ۳۰ سایت موزه اشاره کرد؛ از جمله سایت موزه مجموعه میدان مشق و ابنیه موجود در آن، با رویکرد فرهنگی به منظور توسعه موزه ایران باستان و تقویت موزه‌های پست، اطلاعات و ملک.

۲-۷. دوره هفتم؛ سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۸ (تقویت بُعد گردشگری و بهره‌برداری از میراث فرهنگی در راستای گسترش صنعت گردشگری)

در این دوره، تأکید بر حفاظت در برنامه‌های توسعه کشور دیده می‌شود؛ هرچند که گرایش بیشتر به سوی توسعه است و در عمل، فشارهای ناشی از توسعه، سبب تقویت بُعد گردشگری و بهره‌برداری از میراث فرهنگی در راستای گسترش صنعت گردشگری شد.

۲-۷-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۸۳ تا ۱۳۸۸) از مهم‌ترین تحولات ساختاری در این دوره، می‌توان به تصویب قانون برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸) در راستای تداوم و تعمیق سیاست‌های برنامه سوم، با تأکید بیشتر بر نقش گردشگری میراث فرهنگی اشاره کرد. بخشی از مصادیق توجه به موضوع حفاظت و باززنده‌سازی میراث فرهنگی در برنامه چهارم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کشور، به شرح ذیل معرفی می‌شوند (مهندسان مشاور ایوان نقش جهان ۱۳۸۷):

۱. تهیه بسته حمایتی برای مالکان آثار تاریخی و دارندگان اموال فرهنگی-تاریخی منقول (بند الف ماده ۱۱۴ برنامه چهارم توسعه).

۲. ایجاد و توسعه موزه‌های پژوهشی - تخصصی وابسته به دستگاه‌های اجرایی (بند ب همان).
۳. ایجاد و تجهیز پایگاه‌های میراث فرهنگی در آثار تاریخی مهم کشور (بند د همان).
۴. شناسایی و حمایت از آثار فرهنگی تاریخی حوزه فرهنگی ایران موجود در کشورهای همسایه و منطقه به‌عنوان میراث فرهنگی مشترک (بند ه همان).
۵. ایجاد صندوق احیا و بهره‌برداری از بناها و اماکن تاریخی- فرهنگی توسط سازمان میراث فرهنگی و گردشگری (بند ز همان).

از سایر رویدادهای مؤثر بر حفاظت از میراث فرهنگی در این دوره، می‌توان به ادغام سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با سازمان صنایع دستی در سال ۱۳۸۵ اشاره کرد.

۲-۷-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۸۳ تا ۱۳۸۸) در این بخش، مهم‌ترین تحولات مربوط به سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی، به‌منظور حفاظت و باززنده‌سازی میراث فرهنگی-تاریخی در این دوره، از دیدگاه برخی از مدیران سازمان میراث فرهنگی و صاحب‌نظران این حوزه معرفی می‌شوند:

۱. تدوین سند احیا در بهار ۱۳۸۸، مبتنی بر بند ز ماده ۱۱۴ قانون برنامه چهارم توسعه کشور؛
۲. افزایش کمی ثبت آثار میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی؛
۳. انتشار فصلنامه میراث ملی، برگزاری سلسله همایش‌های نقد مرمت و برگزاری دوره‌های آموزشی در حوزه مرمت؛
۴. تدوین مفهوم مکان رویدادهای تاریخی؛ مانند ثبت فضاها و رویدادهای معاصر ایران نظیر واقعه انقلاب اسلامی؛
۵. افزایش میزان بودجه‌های گردشگری؛
۶. افزایش میزان توجه به گردشگری تفریحی نسبت به گردشگری فرهنگی؛
۷. تعیین حکم مرمت به‌منظور نظارت هر گونه مداخله در آثار ثبتی ایران؛
۸. تصویب قانون برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸) در راستای گسترش حفظ و بهره‌برداری از آثار تاریخی - فرهنگی؛

۹. تهیه شرح خدمات همسان به‌منظور انجام مطالعات فرهنگی-تاریخی و مستندسازی آثار تاریخی واقع در محدوده پروژه‌های بزرگ عمرانی در مرحله امکان‌سنجی و مکان‌یابی توسط دستگاه‌های اجرایی و ارسال به معاونت برنامه‌ریزی و نظارت راهبردی ریاست جمهوری^۸ (بهشتی ۱۳۹۱، ۱۰۷)؛
۱۰. ایجاد و تجهیز ۱۲ پایگاه میراث فرهنگی و توسعه کیفی پایگاه‌ها^۹ (همان)؛
۱۱. صدور ۱۳ مجوز موزه خصوصی^{۱۰} (همان، ۱۰۸)؛
۱۲. شناسایی بالغ بر ۲۰۰ بنای تاریخی قابل احیای تحت تملک دولت در کشور، اخذ مجوز واگذاری ۵۴ بنای تاریخی از دولت و برگزاری مزایده برای واگذاری بناهای تاریخی موضوع فعالیت صندوق احیا^{۱۱} (همان)؛
۱۳. تشویق سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های گردشگری^{۱۲} (همان)؛
۱۴. رایزنی با کشورهای منطقه برای توسعه روابط و همکاری‌ها در زمینه میراث فرهنگی مشترک از طریق تبادل هیئت‌های رسمی، امضای اسناد همکاری (عمان، هند، آذربایجان و...) (همان، ۱۱۰).

۲-۷-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۸۳ تا ۱۳۸۸)

از مهم‌ترین اقدامات اجرایی در این دوره، می‌توان انجام کاوش‌های باستان‌شناسی نجات‌بخشی در مناطق سدهای کتوند، بختیاری، کارون سه و چهار، خداآفرین، داریان، سیاه بیشه، سلمان فارسی، گلستان، بهشت‌آباد، خراسان شمالی و... (مبتنی بر بند ج ماده ۱۱۴ قانون برنامه چهارم توسعه) و احداث بالغ بر ۱۶۷ موزه پژوهشی و تخصصی توسط سایر سازمان‌ها و دستگاه‌ها (بند ب همان) اشاره کرد (همان، ۱۰۷). از سایر مصادیق این دوره می‌توان به ثبت کوه دماوند در فهرست ملی میراث طبیعی، مراسم نمایشی تعزیه در فهرست جهانی میراث ناملموس، ثبت جهانی بم و فضای فرهنگی آن، پاسارگارد، گنبد سلطانیه، سنگ نبشته بیستون و مجموعه کلیساهای آذربایجان در فهرست جهانی میراث فرهنگی اشاره کرد.

۲-۸. دوره هشتم؛ سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱ (افزایش کمی ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی)

اصلی‌ترین سیاست‌های سازمان میراث فرهنگی در این دوره، درباره افزایش توجه به موضوع گردشگری تفریحی و افزایش کمی ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی است.

۲-۸-۱. مهم‌ترین رویدادها و تحولات فرهنگی - اجتماعی، سیاسی و اقتصادی مؤثر بر حفاظت (۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱) از مهم‌ترین رویدادهای مؤثر بر فرایند حفاظت از میراث فرهنگی در این دوره، می‌توان به انتقال ستاد مرکزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و اداره باستان‌شناسی از تهران به شیراز در سال ۱۳۸۸ و انتقال بخش صنایع دستی به اصفهان اشاره کرد؛ هر چند که بعد از گذشت دو سال، ستاد مرکزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی به تهران بازگشتند. از سایر رویدادهای مهم در این دوره، می‌توان به تصویب قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴) اشاره کرد که با ایجاد صندوق گردشگری، به موضوع گردشگری تفریحی توجه کرد. همچنین حمایت مالی و معنوی از حقوق قانونی مالکان بناها و آثار و اشیاء تاریخی منقول در جهت حفظ، صیانت و کاربرد مناسب آن‌ها مورد تأکید قرار گرفت.

۲-۸-۲. مهم‌ترین تحولات پیرامون سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی (۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱)

مهم‌ترین سیاست‌ها و برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی به‌منظور حفاظت و باززنده‌سازی میراث فرهنگی - تاریخی در این دوره، بر مبنای دیدگاه صاحب‌نظران این رشته به شرح ذیل بیان می‌شوند:

۱. انتقال ستاد مرکزی سازمان میراث فرهنگی و باستان‌شناسی از تهران به شیراز و انتقال صنایع دستی به اصفهان؛
۲. بازگشت ستاد مرکزی سازمان میراث فرهنگی از شیراز به تهران؛
۳. کاهش روند ثبت آثار تاریخی در فهرست آثار ملی به‌دنبال فراهم‌شدن زمینه برای خروج آثار از فهرست ثبت به‌واسطه صدور حکم توسط دیوان عدالت اداری (از سال ۱۳۸۸).
۴. حمایت‌های حقوقی، اقتصادی^{۱۴} و فرهنگی - اجتماعی از مالکان و دارندگان آثار تاریخی، به‌خصوص در بافت‌های تاریخی به‌منظور حفاظت و باززنده‌سازی آن‌ها.

۵. تغییر وضعیت پایگاه‌های ملی و تبدیل آن‌ها به واحدهای استانی (در سال ۱۳۸۸)؛
۶. تصویب قانون برنامه پنجم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی کشور (۱۳۹۰ تا ۱۳۹۴) و توجه به ابعادی از موضوع میراث فرهنگی و گردشگری، به‌خصوص گردشگری تفریحی. از سایر مواد این برنامه می‌توان به گزینه‌های زیر اشاره کرد (قانون برنامه پنجم توسعه کشور):

۱. ایجاد صندوق توسعه گردشگری با هدف تشویق و تسهیل سفرهای ارزان‌قیمت؛
۲. شناسایی و حمایت از آثار تاریخی حوزه فرهنگی ایران موجود در کشورهای همسایه به‌عنوان میراث فرهنگی مشترک؛
۳. بررسی، تدوین و تصویب سیاست‌ها، برنامه‌ها، اصول و ضوابط و مقررات مرتبط با معماری ایرانی - اسلامی بناها، به‌ویژه بناهای بلندمرتبه و تأثیرگذار در سیما و منظر شهرها و روستاها؛
۴. حمایت مالی و معنوی از مالکیت و حقوق قانونی مالکان بناها و آثار و اشیاء تاریخی منقول در جهت حفظ، صیانت و کاربرد مناسب آن‌ها و اقدامات لازم برای بیمه آثار فرهنگی، هنری و تاریخی.

۲-۸-۳. مهم‌ترین اقدامات اجرایی (۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱)

مهم‌ترین اقدامات صورت‌گرفته در این دوره، افزایش کمی میراث فرهنگی ثبت‌شده در فهرست میراث جهانی تا ۱۵ اثر و افزایش کمی میراث ناملموس در فهرست میراث جهانی تا ۱۰ اثر است. آثار ثبت‌شده در فهرست میراث فرهنگی در این دوره، شامل سازه‌های آبی شوشتر، مجموعه تاریخی بازار تبریز، آرامگاه شیخ صفی‌الدین اردبیلی، مجموعه باغ‌های ایرانی، مسجد جامع اصفهان و برج گنبد قابوس است و آثار ثبت‌شده در فهرست میراث ناملموس در این دوره، شامل ثبت جهانی نوروز به صورت مشترک با چند کشور دیگر، موسیقی ردیفی ایرانی، نقالی ایرانی، آیین پهلوانی و رقص پهلوانی، موسیقی خراسانی، روش سنتی قالیبافی در استان فارس، روش سنتی قالیبافی در کاشان، دانش ساخت لنج در خلیج فارس و مراسم قالیبویی در مشهد اردهال کاشان است.

۳. جمع‌بندی

بررسی سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی در ایران، نشان‌دهنده فراز و نشیب‌های فراوانی است. مهم‌ترین رویدادهای اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و سیاسی کشور که مؤثر بر فرایند حفاظت بوده‌اند (تصویر دو)، به‌علاوه سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی به‌همراه ارائه مصادیق و اقدامات اجرایی در بازه زمانی مورد نظر مقاله (از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱) در جدول یک معرفی و خلاصه شده‌اند. براساس تصویر شماره دو، قوانین برنامه پنج‌ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور، تحولات ساختاری صورت‌گرفته در سطح کشور از جمله پیروزی انقلاب اسلامی، وقوع جنگ تحمیلی و شکل‌گیری دولت‌ها با رویکردهای مختلف به‌همراه تغییرات صورت‌گرفته در مدیریت سازمان میراث فرهنگی، تأثیرات بسزایی را بر فرایند شکل‌گیری سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی در ایران گذاشته‌اند (تصویر ۲).

یافته‌های حاصل از بررسی‌های صورت‌گرفته نشان می‌دهد که در سال‌های ۱۳۶۴ تا ۱۳۷۰ جایگاه اداری، سازمانی، حقوقی، پژوهشی و مالی حفاظت از میراث فرهنگی به‌واسطه تشکیل سازمان میراث فرهنگی، تقویت و ارتقا می‌یابد و در سال‌های ۱۳۷۰ تا ۱۳۷۳ جایگاه سازمان میراث فرهنگی تثبیت می‌شود. در این دوره، قانون اول برنامه پنج‌ساله توسعه کشور ۱۳۶۸ تا ۱۳۷۲ تصویب می‌گردد؛ هرچند که تحقق نمی‌یابد. در ادامه، در سال‌های ۱۳۷۳ تا ۱۳۷۵ بسترسازی به‌منظور ایجاد تحولات بنیادی در ساختار سازمان میراث فرهنگی با تأکید بر تحولات اقتصادی صورت می‌پذیرد. در این دوره، قانون دوم برنامه پنج‌ساله توسعه کشور در سال‌های ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۸ تصویب می‌شود. در سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲ تحولات بنیادی با تأکید بر جنبه‌های فرهنگی-اجتماعی از طریق اقدامات نرم‌افزاری تحقق می‌یابند. در این دوره، می‌توان شاهد نقش مؤثر سازمان میراث فرهنگی در حوزه تدوین قوانین و برنامه‌های توسعه کشور به موازات تصویب قانون سوم برنامه پنج ساله توسعه کشور در سال‌های ۱۳۷۹ تا ۱۳۸۳ بود. در واقع، حفاظت از میراث فرهنگی با تأکید بر موضوع توانمندسازی محیط‌های تاریخی بیش از گذشته مورد توجه قرار می‌گیرد. سال‌های ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۳ سیاست‌های دوره قبل در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی با کمی شتابزدگی تداوم می‌یابند. از این دوره، جایگاه سیاسی و حقوقی و مدیریتی سازمان میراث فرهنگی متحول می‌شود. در ادامه سال‌های ۱۳۸۳ تا ۱۳۸۸، به موازات تصویب قانون چهارم برنامه پنج‌ساله توسعه کشور در سال‌های ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸، به موضوع بهره‌برداری از میراث در راستای گسترش صنعت گردشگری توجه می‌شود و از سوی دیگر، تنوع آثار ثبتی در حوزه میراث طبیعی، میراث معنوی و افزایش کمی ثبت میراث در فهرست میراث جهانی بیش از گذشته مورد توجه قرار می‌گیرد. ادامه این سیاست در دوره بعدی فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۱ تداوم می‌یابد. در این دوره، به‌واسطه توجه بیشتر به جنبه اقتصادی میراث نسبت به معنای فرهنگی آن و تأکید بر مدیریت سیاسی سازمان میراث فرهنگی، حفاظت از میراث فرهنگی کمتر مورد توجه قرار می‌گیرد؛ از این رو، سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲ را می‌توان دوره حمایت بیشتر از میراث فرهنگی و توجه به موضوع حفاظت در تدوین قوانین، برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای کشور به‌شمار آورد؛ در نتیجه، تصویب و اجرای قانون پنج‌ساله سوم توسعه کشور گامی مؤثر در ایجاد تحولات بنیادی در حوزه حفاظت از میراث فرهنگی به‌شمار می‌آید (جدول یک).

جدول ۱: بررسی دوره‌ها، سیاست‌ها، برنامه‌ها و رویدادهای موثر بر فرایند حفاظت از میراث فرهنگی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱

قوانین برنامه توسعه	دوره‌ها/ تحولات ساختاری/ سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت/ مصادیق	مهمترین رویدادها و تحولات ساختاری موثر بر حفاظت	سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی	مصادیق و اقدامات اجرایی
قانون اول برنامه پنج ساله (۷۳-۷۸)	۱۳۵۷-۱۳۶۴ فقدان برنامه حفاظت بدلیل ضرورت ناشی از جنگ تحمیلی	- پیروزی انقلاب اسلامی - وقوع جنگ تحمیلی	- تدویم سیاست‌ها، برنامه‌ها و قوانین پیش از انقلاب	- تدویم توجه صرف به مرمت ابنیه، انجام حفاری‌های باستان‌شناسی و اقدامات محدود در مرمت بافت‌های تاریخی مانند «بهبازی محلات فرسوده شهر تهران»
	۱۳۶۴-۱۳۷۰ تشکیل سازمان و تصویب اساسنامه سازمان میراث فرهنگی	- تشکیل سازمان میراث فرهنگی در سال ۱۳۶۴ - تصویب قانون برنامه اول توسعه کشور (۲۲-۱۳۶۸)	- تقویت و ارتقاء جایگاه اداری، سازمانی، حقوقی، پژوهشی، اجتماعی و مالی سازمان میراث فرهنگی و لزوم تعیین حریم و تهیه طرح حفاظت و مرمت برای آثار ارزشمند	- اجرای طرح‌هایی تحت عنوان «محوهای فرهنگی - تاریخی»، مانند پروژه احیای بافت قدیم کرمان، پروژه اصلاح و نوسازی محله جویباره اصفهان و پروژه طراحی شهری در بافت قدیم شیراز (محله شاهزاده)
	۱۳۷۰-۱۳۷۳ تثبیت سازمان میراث فرهنگی	- تشکیل کابینه دولت سازندگی و آغاز بازسازی‌های بعد از جنگ و انفکاک سازمان میراث فرهنگی از وزارت علوم و الحاق آن به وزارت ارشاد در سال ۱۳۷۳	- آغاز نگاه چند رشته‌ای و توجه به مقیاس‌های مختلف در حفاظت از میراث فرهنگی، شامل: حفاظت از شهرها، روستاها، بناها و محوطه‌های تاریخی	- پروژه شهر تاریخی یزد و شهر تاریخی اصفهان، روستاهای تاریخی ماندروستای تاریخی ابیان، بناها و محوطه‌های تاریخی مانند محوطه‌های تاریخی پارسی و پاسارگارد، بیستون، طوس، تخت سلیمان و طاق بستان
قانون دوم برنامه پنج ساله (۷۴-۷۸)	۱۳۷۳-۱۳۷۵ بسترسازی برای ایجاد تحولات بنیادی با تأکید بر تحول اقتصادی	- تصویب برنامه دوم توسعه سیاسی، اقتصادی و اجتماعی (۱۳۷۴-۱۳۷۸) در سال ۱۳۷۴	- تعمیم حوزه شمول حفاظت از مرمت صرف تک بناها به بافت‌های تاریخی؛ - افزایش نقش سازمان میراث فرهنگی در تدوین طرح‌های جامع و تفصیلی شهرها؛ - افزایش میزان توجه به موضوع مرمت و تغییر کاربری بناهای تاریخی؛ - آغاز توجه به ابعاد و ارزش‌های اقتصادی میراث فرهنگی؛	در زمینه استفاده از مشارکت‌های مردمی در سازمان میراث فرهنگی؛ پروژه طرح مرمت بازار تبریز، پروژه مرمت مساجد در استان آذربایجان شرقی و پروژه ایجاد موزه‌های مردمی مثل موزه عشایر آذربایجان، موزه تاریخ ادیان و موزه مردم‌شناسی بناب اقدامات اجرایی وزارت مسکن و شهرسازی بر اساس سیاست تجمیع: محله ۲،۷ هکتاری قلعه در کرمان، پروژه ایلیچی خان یزد، محله آستانه شیراز، طرح نوسازی و بازسازی ۹ هکتاری موردستان شیراز
	۱۳۷۵-۱۳۸۲ تحقق تحولات بنیادی با تأکید بر تحولات فرهنگی-اجتماعی از طریق اقدامات نرم افزایی	- تصویب قانون برنامه پنج ساله سوم توسعه اقتصادی - اجتماعی کشور (۱۳۸۲- ۱۳۷۹)	- شکل‌گیری پایگاه‌های میراث فرهنگی؛ - رونق فرهنگ احیاء و شکل‌گیری طرح پردیسان در سال ۱۳۷۸؛ - ارتقای سرمایه‌های اجتماعی در حفاظت از میراث فرهنگی؛ - حضور و نقش موثر سازمان میراث فرهنگی در حوزه قوانین و تدوین برنامه توسعه کشور.	بازآفرینی محله فهانان یزد بواسطه مرمت و احیاء تک بناها، باغ صدری در تفت، مجموعه خانه‌های ابركوه در ابرکوه، باغ پهلوان پور در مهریز، باغ حجت‌آباد وزیر در نزدیکی یزد و مجموعه خانه‌های اردکان، کاروانسرای سعدالسلطنه در قزوین، کاروانسرای پیام در تبریز، حمام نور در تبریز، چلبی اوغلو در سلطانیه، خانه شاپوری در شیراز، خانه ملک در مشهد و خانه عامری ها کاشان.
قانون سوم برنامه پنج ساله (۸۳-۸۹)	۱۳۸۲-۱۳۸۳ تحول جایگاه سیاسی، حقوقی، مدیریتی و مالی سازمان میراث فرهنگی	- ادغام سازمان میراث فرهنگی با سازمان ایرانگردی و جهانگردی؛ - انفکاک سازمان میراث فرهنگی از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و پیوستن به نهاد ریاست جمهوری.	- ارتقاء جایگاه سیاسی، مدیریتی، حقوقی و مالی سازمان میراث فرهنگی؛ - افزایش میزان توجه به گردشگری فرهنگی. - گسترش همکاری‌های بین‌المللی؛ - توسعه موزه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی-آموزشی.	- ایجاد ۳۰ سایت موزه، از جمله: سایت موزه مجموعه میدان مشق و ابنیه موجود در آن با رویکرد فرهنگی به منظور توسعه موزه ایران باستان و تقویت موزه‌های پست، اطلاعات و ملک.

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۵ - بهار و تابستان ۹۳

ادامه جدول ۱: بررسی دوره‌ها، سیاست‌ها، برنامه‌ها و رویدادهای موثر بر فرایند حفاظت از میراث فرهنگی از سال ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱

قوانین برنامه توسعه	دوره‌ها/ تحولات ساختاری / سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت/ مصادیق -	مهمترین رویدادها و تحولات ساختاری موثر بر حفاظت	سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی	مصادیق و اقدامات اجرایی
قانون چهارم برنامه پنج ساله (۸۴-۸۸)	۱۳۸۳-۱۳۸۸ تقویت بُعد گردشگری و بهره برداری از میراث فرهنگی در راستای گسترش صنعت گردشگری	- تصویب قانون برنامه چهارم توسعه کشور (۱۳۸۸- ۱۳۸۴) با تأکید بیشتر بر نقش گردشگری؛ - ادغام سازمان میراث فرهنگی و گردشگری با سازمان صنایع دستی در سال ۱۳۸۵.	- تدوین سند احیاء در سال ۱۳۸۸؛ - افزایش تنوع آثار ثبتی در حوزه میراث طبیعی، منقول و میراث معنوی. - تدوین مفهوم مکان رویدادهای تاریخی؛ - افزایش میزان بودجه‌های گردشگری؛ - افزایش میزان توجه به گردشگری تفریحی؛ - تعیین حکم مرمت به منظور نظارت هر گونه مداخله در آثار ثبتی ایران.	- انجام کاوش‌های باستان‌شناسی در سدهای کتوند، بختیاری، کارون سه و چهار، خدا آفرین، داریان، سیاه‌پیشه، سلمان فارسی، گلستان؛ - ثبت کوه دماوند در فهرست ملی میراث طبیعی، مراسم تعزیه در فهرست جهانی میراث ناملموس، ثبت جهانی بیم و فضای فرهنگی آن، پاسارگارد، گنبد سلطانی، سنگ نیشته بیستون و مجموعه کلیساهای آذربایجان در فهرست جهانی میراث فرهنگی.
قانون پنجم برنامه پنج ساله (۹۰-۹۴)	۱۳۸۸-۱۳۹۱ (افزایش کمی ثبت میراث فرهنگی در فهرست میراث جهانی)	- انتقال ستاد مرکزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری و اداره باستان شناسی از تهران به شیراز و انتقال بخش صنایع دستی به اصفهان؛ - تصویب قانون برنامه پنجم توسعه (۱۳۹۴-۱۳۹۰).	- افزایش کمی ثبت میراث فرهنگی و میراث ناملموس در فهرست میراث جهانی؛ - کاهش روند ثبت آثار تاریخی در فهرست آثار ملی؛ - حمایت های حقوقی، اقتصادی و فرهنگی-اجتماعی از مالکین و دارندگان آثار تاریخی؛ - تغییر وضعیت پایگاه‌های ملی و تبدیل آنها به واحدهای استانی (در سال ۱۳۸۸).	ثبت آثار ذیل در فهرست میراث جهانی: سازه‌های آبی شوشتر، مجموعه تاریخی بازار تبریز، آرامگاه شیخ‌صفی‌الدین اردبیلی، مجموعه باغ‌های ایرانی، مسجد جامع اصفهان و برج گنبد قابوس و ثبت آثار ذیل در فهرست میراث ناملموس جهانی شامل: نوروز ، موسیقی ردیفی ایرانی، نقالی ایرانی، آیین پهلوانی و رقص پهلوانی، موسیقی خراسانی، روش سنتی قالیبافی در فارس، روش سنتی قالیبافی در کاشان، دانش ساخت لنج در خلیج فارس و مراسم قالیبویان کاشان.

نتیجه‌گیری

بررسی سیر تحول سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی در بازه زمانی سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۹۱ بیانگر فراز و نشیب‌هایی است. با توجه به دوره‌بندی صورت‌گرفته در مقاله حاضر، سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۲ به دنبال تغییرات ساختاری صورت‌گرفته در سطح کشور، سازمان میراث فرهنگی در فرایند تدوین قوانین و برنامه‌های توسعه کشور به موازات تصویب قانون سوم برنامه پنج‌ساله توسعه کشور، نقش مؤثری یافت و موضوع حفاظت از میراث فرهنگی بیش از سایر دوره‌ها در برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای کشور مورد توجه قرار گرفت؛ از این رو، به دلیل تداوم سیاست‌ها در بدنه دولت، قانون برنامه توسعه و سند چشم‌انداز توسعه کشور دستاوردهایی مؤثر حاصل شد و موضوع حفاظت از ریشه‌های فرهنگی گذشته از سوی سازمان میراث فرهنگی و تا حدودی از سوی سایر سازمان‌های مرتبط، در این دوره مورد توجه قرار گرفت. به‌علاوه، بررسی و واکاوی قوانین برنامه‌های پنج‌ساله اول تا پنجم توسعه، به‌خصوص برنامه‌های سوم و چهارم توسعه فرهنگی-اجتماعی، سیاسی و اقتصادی کشور بیانگر ارائه راهبردها و به‌دنبال آن، شکل‌گیری سیاست‌ها و اقداماتی مؤثر به‌منظور حفاظت از میراث فرهنگی در دستگاه‌های ذی‌ربط بوده است. یافته‌های حاصل از این مقاله می‌تواند به‌منظور واکاوی قوانین، سیاست‌ها و برنامه‌های حفاظت از میراث فرهنگی، در پژوهش‌های آتی مورد استفاده قرار گیرد.

مطالعات معماری ایران

دو فصلنامه معماری ایرانی
شماره ۵ - بهار و تابستان ۹۳

پی‌نوشت‌ها

۱. نک: فدائی‌نژاد، سمیه. ۱۳۹۱. اصول و معیارهای حفاظت و توسعه یکپارچه در مجموعه‌های معماری تاریخی؛ مجموعه تاریخی میدان امیرچخماق یزد و میدان کهنه اصفهان. تهران: پایان‌نامه دکتری، دانشکده معماری، دانشگاه تهران. ۹۳-۱۱۸.
۲. به‌علاوه، اجرای طرح‌های روان‌بخشی از سوی سازمان عمران و بهسازی شهری در فاصله سال‌های ۱۳۶۱ تا ۱۳۶۴ از مهم‌ترین اقدامات در حوزه مرمت شهری، در این دوره به‌شمار می‌آید که در استان‌های سمنان، یزد و کرمان به اجرا درآمد. از عواقب منفی این طرح می‌توان به نیمه‌کاره رهاشدن بسیاری از بناهای آسیب‌پذیر اشاره کرد که منجر به برون‌رانی بومیان و ساکنان اصلی از این بافت‌ها شد (ایزدی ۱۳۸۹).
۳. ازجمله پیامدهای این قانون در نیمه دوم دهه هفتاد می‌توان به احداث بزرگراه کربلا در استان کرمانشاه اشاره کرد که در مسیر احداث خود، سبب تخریب بخشی از تپه باستانی بیده سرخ در استان کرمانشاه گردید؛ لکن به موجب ماده یازده قانون اساسنامه سازمان میراث فرهنگی، در آن زمان کار متوقف شد و بخشی از مسیر بزرگراه تغییر یافت. به‌علاوه، تپه بیده‌سرخ هم ثبت آثار ملی شد و تعیین حریم گردید (رایتی ۱۳۹۰).
۴. موضوع حفاظت از بافت‌های تاریخی در برنامه‌های سازمان میراث فرهنگی برای اولین بار در قانون برنامه سوم توسعه کشور مطرح شد.
۵. آموزش استاد و شاگردی در این دوره تقویت می‌شود؛ مثلاً هر باستان‌شناس موظف بود برای هر پروژه پنج نفر را تربیت کند.
۶. برای مثال، برای سد سیوند در استان فارس ۱۳ هیئت باستان‌شناسی، به‌صورت ترکیبی از باستان‌شناسان داخلی و خارجی با هم همکاری داشتند.
۷. در کل، حدود ۴۰۰۰ میلیارد تومان برای بخش میراث فرهنگی و گردشگری منابع پیش‌بینی شد که حدود ۲۳۷۰ میلیارد تومان آن در حدود ۸۴ درصد محقق شد (دفتر برنامه‌ریزی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری ۱۳۸۴).
۸. مبنی بر بند ج ماده ۱۱۴ قانون برنامه چهارم توسعه.
۹. بند د، همان.
۱۰. بند و، همان.
۱۱. بند ز، همان.
۱۲. بند ح، همان.
۱۳. بند ه، همان.
۱۴. حدود ۵۰ درصد از هزینه‌های مرمت و نگهداری آثار فرهنگی-تاریخی توسط سازمان میراث فرهنگی تأمین می‌شود. اقدامات فیزیکی و کالبدی می‌تواند سبب افزایش ارزش ملک و توسعه اقتصادی گردد و به‌دنبال آن، موضوع توسعه کارکردی و تغییر کارکردها مورد توجه قرار می‌گیرند (علویان صدر ۱۳۹۰).

منابع

- آیت‌الله‌زاده شیرازی، باقر و دیگران. ۱۳۵۹. بهسازی محله عودلاجان. اثر (۲ و ۳): ۵۵ - ۱۰۱.
- ایزدی، محمدسعید. ۱۳۸۹. مروری تحلیلی بر سه دهه سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و اقدامات اجرایی در بهسازی و بازآفرینی بافت‌های نابسامان شهری، تهران: دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام (کمیسیون امور زیر بنایی و تولیدی، کمیته آمایش، مسکن و شهرسازی).
- _____. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۱۱.
- بهشتی، سید محمد. مصاحبه حضوری. ۹۰/۰۹/۰۹.
- _____. ۱۳۹۱. تأثیر برنامه‌های سوم و چهارم توسعه بر میراث فرهنگی. در گزارش سمینار بررسی تجارب مرمت شهری ایران و جهان، ویراسته احمد علومی، ۱۰۲ - ۱۱۲. تهران: دانشکده معماری، دانشگاه تهران.
- تقی‌زاده، اکبر. مصاحبه حضوری. ۹۰/۰۹/۲۶.

- حجت، مهدی. ۱۳۸۰. میراث فرهنگی در ایران (سیاست‌ها برای یک کشور اسلامی). تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور. - مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۱/۰۵.
- خادمزاده، محمد حسن. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۱۱.
- دفتر برنامه‌ریزی، آمار و اطلاعات سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی. ۱۳۸۴. کارنامه چهارده ماهه سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور. تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- دولت‌آبادی، فیروز. مصاحبه حضوری. ۹۰/۰۹/۲۸.
- رایتی، حسین. مصاحبه حضوری. ۹۰/۰۹/۲۸.
- شمعی، علی. ۱۳۸۰. اثرات توسعه فیزیکی شهر یزد بر بافت قدیم و راهکارهای ساماندهی و احیای آن، تهران: پایان‌نامه دکتری، دانشکده جغرافیا، دانشگاه تهران.
- صابری کاخکی، سیاوش. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۱۲.
- صمدی، یونس ۱۳۸۳. مجموعه قوانین، مقررات، آیین‌نامه‌ها، بخشنامه‌ها و معاهدات میراث فرهنگی کشور، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- مصاحبه حضوری. ۹۰/۰۹/۲۷.
- طالبیان، محمد حسن. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۱۷.
- شرکت عمران و بهسازی شهری. ۱۳۷۷. ضرورت، اهداف، برنامه و اقدامات ساماندهی و بهسازی بافت شهری. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی. نقل در محمدمهدی عزیزی، سیر تحول سیاست‌های مداخله در بافت‌های کهن شهری در ایران (هنرهای زیبا، ۷: ۳۷ - ۴۶، ۱۳۷۹)، ۴۲.
- علویان صدر، مسعود. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۱/۲۴.
- فدائی‌نژاد، سمیه. ۱۳۹۱. اصول و معیارهای حفاظت و توسعه یکپارچه در مجموعه‌های معماری تاریخی؛ مجموعه تاریخی میدان امیرچخماق یزد و میدان کهنه اصفهان. تهران: پایان‌نامه دکتری، دانشکده معماری، دانشگاه تهران.
- قانون برنامه پنج ساله پنجم جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۴ - ۱۳۹۰). تهران: سازمان بازرسی کل کشور <http://www.bazresi.ir/portal/Home> (دسترسی در ۲۳/۰۷/۱۳۹۲).
- مختاری، اسکندر. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۰۱.
- مرعشی، حسین. مصاحبه حضوری. ۹۰/۱۰/۱۲.
- مهندسان مشاور ایوان نقش جهان. ۱۳۸۷. بررسی جایگاه بافت‌های تاریخی در سازمان‌ها، برنامه‌های ملی و قوانین ملی و بین‌المللی.